

LBRIS

We know
books

Mariana Cîmpeanu

Omul și Frumosul timpului său

Perspective estetice –
lumea antică

Cuvânt înainte de
Prof. Dr. Marcel Muntean

E I K o N

București, 2022

Cuprins

Cuvânt înainte	5
Introducere	7
Partea I	9
1.1. Despre opera de artă.....	9
1.1.1. Cine comunică	10
1.1.2. Ce mesaj.....	11
1.1.3. Prin ce mijloace.....	11
1.1.4. Către cine.....	12
1.1.5. Cu ce efecte	17
1.2. Estetica; definiții și teorii.....	19
1.2.1. Despre Frumos.....	21
1.2.2. Despre Urât	23
1.2.3. Tragicul.....	25
1.2.4. Comicul.....	26
1.2.5. Despre Kitsch	27
Partea a II-a	31
2.1. Forme primare.....	31
2.2. Orientul antic – Mesopotamia. Civilizații vechi și norme de conduită	37
2.3. Imperiul Persan. Particularitățile unei societăți expansive	46

2.4. India. Perspective sociale și culturale.....	54
2.5. China. Tradiție și dezvoltare	64
2.6. Japonia. Conduită, conservare, dezvoltare socială	74
2.7. Egiptul antic. Un reper în timp	81
2.8. Creta antică. Dezvoltarea comunității.....	90
2.9. Grecia antică. Valențe ale Frumosului.....	95
2.9.1. Perioade istorice și caracteristici	95
2.9.2. Specificul și ipostazele spectacolelor în Antichitatea greacă.....	117
Bibliografie	121
Referințe imagini	125

Partea I

1.1. Despre opera de artă

Etapele prin care trece mesajul, de la creator la receptor prin intermediul operei de artă, sunt specifice pentru parcursul oricărei informații, dat fiind faptul că la bază avem aceiași factori ai comunicării.

Poate nu în legătură directă cu arta, dar în opinia lui Harold D. Laswell¹, comunicarea constă în difuzarea mai multor mesaje răspunzând la cinci întrebări:

1. Cine comunică
2. Ce mesaje
3. Prin ce mijloace
4. Către cine
5. Cu ce efecte

Pe parcursul acestei lucrări vom ține cont de logica și coerența întrebărilor, cu atât mai mult cu cât vom aminti de personalități normative ale umanității, care au generat efecte majore în evoluția noastră, tocmai datorită faptului că au găsit acele mijloace prin care au reușit să comunice. Pentru a se putea stabili un limbaj comun între artist, public și critic, este bine să menționăm câteva studii universal

¹ F. Balle și J.G Padioleau, Sociologie de l'information, „Structure et fonction de la communication dans la société”, Paris, Larousse, 1973, p. 31.

valabile, amintind totodată și de opiniile esteticienilor, chiar datorită faptului că se pot deschide căi prin care fiecare să se poată raporta la actul artistic în mod propriu, având totuși la îndemână fațete ale cunoașterii și recunoașterii acestuia.

1.1.1. Cine comunică

Emitentul = artistul

Fiecare artist are un demers și un ritm propriu al creației care nu ține cont neapărat de dorința publicului. Opera de artă este întrucâtva autonomă în raport cu dezvoltarea și evoluția societății, pentru că artistul tinde să își formeze un mediu de creație propriu, însă nu în afara comunității, ci în interiorul acesteia, tocmai pentru ca de efortul lui creator, conștient sau nu, să beneficieze publicul de-a lungul timpului, nu doar cel contemporan lui.

Clasificarea artelor:

- În Grecia întâlnim o primă clasificare în arta constructivă (arhitectura, sculptura, pictura) și arta expresivă (dans, muzică, poezie);
- În secolul al V-lea d.Hr., Martianus Capella – scriitor roman –, le-a numit *Arte libere* – tot pe cele grecești (gramatica, dialectica, retorica, geometria, aritmetica, astronomia, muzica);
- În funcție de percepție (vizuală – film, pictură, arhitectură; auditivă – muzică, poezie; tactilă – sculptură; miros și gust – aici am putea aminti de happening, performance);
- După mijloace de realizare: sunet, cuvânt, culoare, linie, masă, volum;
- Cu desfășurare succesivă: muzică, poezie, film, teatru, dans;
- Cu percepție simultană: pictură, sculptură, desen;
- După elementul expresiv: artele cuvântului, artele gestului;
- Opere individuale: poezie, dans, pictură, desen, fotografie, sculptură;
- După materialul folosit: poezie – cuvântul; sculptură – marmură, bronz, lemn, pământ, porțelan; pictură – tempera, acuarelă, acrilic, ulei; muzică – voce, instrument (percuție, coarde, suflători);

- În mod tradițional, când ne referim la clasificarea artelor, intuitiv ne gândim la cele șapte arte, și anume: muzică, dans, poezie, sculptură, pictură, arhitectură și film.

1.1.2. Ce mesaj

Mesajul = subiectul

Subiectele pot fi istorice, religioase, sociale, de dragoste, de morală, divertisment, motivaționale și chiar cu scopul de influențare a maselor.

1.1.3. Prin ce mijloace

Codul = limbajul

Forma de comunicare, de vehiculare a diverselor informații, este fie directă, prin limbaj, fie nonverbală (adică prin folosirea altor modalități de exprimare: gesturi, grimase sau alt sistem de semne, aceasta reprezentând aproximativ 60% din întreaga comunicare interpersonală).

În limbajul gestual, în afara celor menționate mai sus, mai putem adăuga alte semne distinctive ale receptării vizuale, cum ar fi obiectele purtate în diverse conjuncturi, care, la rândul lor, întregesc comunicarea nonverbală: coroană, pene, cap sau gheare de animal, umbrelă, baston, evantai. Limbajul direct, adică cel verbal, implică punerea în mișcare a unui întreg sistem fiziologic, acesta fiind la rândul său influențat de: fluxul verbal, intensitate, durată, efort fizic, emoții, intonație – contribuind întregul aparat respirator, incluzând aici cavitatea bucală și nazală.

Opera de artă are o componentă de materializare concretă, senzorială. Opera din mintea creatorului devine artă doar când se concretizează prin cuvânt, sunet, culoare, mișcare. Asimilarea unui limbaj expresiv bogat îl ajută pe artist să transmită cu lejeritate subiectul actului artistic. Opera este individuală și irepetabilă. Ea este în primul rând oglinda creatorului, dar poate fi totodată și un cumul al societății transcris de artist în elemente de limbaj.

În artele plastice, lucrarea prinde contur odată cu stabilirea acordului cromatic, contrastului, dominantei, gamei, mișcării, ritmului, proporției, perspectivei, centrului de interes, texturii, tehnicii pe care artistul alege să le folosească. În muzică se ține cont de melodie, modul, ritm, măsură, tempou, timbru, armonie, dinamică, pauză.

Privilegiul actorului este că poate descoperi toate fațetele esențiale ale personalității umane, marea provocare rămânând aceea de a le comunica receptorului. Pentru arta actorului, mijloacele de expresie sunt cele ale ființei umane: postura, atitudinea, dicția, mimica etc. Actorul este conștient de faptul că el este cel care transmite textul dramaturgului, viziunea regizorală, dar și propria personalitate creatoare, el fiind cel care face credibil personajul în fața spectatorului. Originalitatea interpretării artistice poate transmite către public chiar și ceea ce nu există în text ori scenariu. În alcătuirea personalității artistice trebuie amintite pe de o parte structura aptitudinală înnăscută, pe de altă parte și elementele dobândite prin studiu, aici adăugându-se treptat și experiența căpătată în timp.

1.1.4. Către cine

Receptorul = public / evaluator

Imaginea artistică este rezultatul transformării unor situații, evenimente, concepte în idei generale și trăiri umane adresate destinatarului acesteia, publicul. Opera de artă este rezultatul procesului unei activități creatoare, care precede la rândul său o serie de reacții subiective asupra celui care ia contact cu aceasta, ajutându-l să reflecteze asupra realității, a cunoașterii și autocunoașterii. Sunt artiști preocupați să se exprime doar pentru ei / pe sine, nesocotind preocuparea de a se exprima pentru ceilalți, dar chiar și așa, publicul poate să empatizeze cu arta lor. „Receptarea operei de artă conține în sine numeroase elemente de apreciere. Alături de stări și acte sufletești de tot felul, senzații, sentimente și judecăți, analiza trebuie să recunoască în interiorul

procesului receptor și unele intuiții sau judecăți apreciative. Este greu de spus unde sfârșesc unele și încep altele.”²

Percepția este procesul senzorial care conține toate însușirile și informațiile concrete despre un fenomen sau obiect, în condițiile în care acesta acționează direct asupra analizatorilor. Percepția senzorială (cea care acționează în mod direct asupra simțurilor) și cea intelectuală (care atribuie înțelesuri) interacționează foarte rapid, punând în mișcare întreaga noastră ființă. Gândirea are un rol determinant în stabilirea acțiunilor imediate, care pot fi spontane ori analizate. Reacțiile noastre sunt influențate de activitatea desfășurată în acel moment și de gradul de interes acordat ambientului (sunet, imagine, culoare etc.). Totuși, funcționăm după șabloane în marea majoritate a situațiilor, iar convențiile care ne conduc spre un anumit tip de percepție (și în consecință și reacție) țin în mare măsură de propria personalitate (identitate, cultură, vârstă, context). Subiectivitatea primei impresii se atenuază odată cu înnoirea datelor inițiale, adăugând noi informații care întregesc tabloul inițial pe care l-am conturat făcând apel doar la percepție. Reacțiile pot fi determinate și de predispoziția pe care o avem la un moment dat, adică un sunet strident sau un act amuzant ar putea să nu ne trezească nicio reacție ori ne-ar putea face participativi. „Orice imagine vizuală devine un obiect mental ce reacționează cu alte obiecte, nu neapărat vizuale, stocate în imaginație. O pictură în acuarelă reprezentând o roșie trezește amintiri legate de textura și gustul acesteia. Fie că este desenată, fotografiată sau filmată, imaginea unei roșii tăiate trezește amintiri ale unor senzații gustative, așa cum obiectul mintal «liliac» are un conținut olfactiv. Asocierile cele mai intense, cele mai profunde și cele mai fertile se produc între imaginile optice și imaginile mintale. (...) Rezonanțele culturale pot fi declanșate de o singură imagine în rândul populației care împărtășește aceeași scară de valori, fiind destul de puternice pentru a putea fi transformate în simboluri.”³

² Tudor Vianu, „Estetica”, Editura Orizonturi, București, 2010, p. 341.

³ Alain Joannès, „Comunicarea prin imagini”, traducere de Ioana Manole, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 19.

Stimuli și reacții fiziologice

Oamenii fac cunoștință cu mediul înconjurător prin intermediul celor cinci simțuri: văzul, auzul, mirosul, gustul și simțul tactil. Propriile particularități ale fiecăruia, dincolo de supraviețuire, ne arată și o fațetă subiectivă a contextului în care ne aflăm, determinând reacții de cele mai multe ori spontane.

Văzul – Fotoreceptorii constituie 70% din receptorii senzoriali ai corpului uman. Ochiului, ca organ al percepției vizuale, i se atribuie în mod firesc și o anumită întâietate și implicit o importanță deosebită. Ca element de simbol, ochiul este asimilat astrelor în multe religii și culturi (ochiul drept Soarelui, iar cel stâng Lunii, unul privește viitorul, iar celălalt trecutul, unul timpul și celălalt veșnicia). Tot ca simbol, amintim și de cel de-al treilea ochi, corespondent al esenței cunoașterii, inimii, sufletului, focului, spiritualității. Punctând și acest aspect, constatăm că nu putem stabili un hotar obiectiv între ceea ce este optic dat și ceea ce se adaugă conform datelor noastre preexistente. Vedem ființa din apropierea noastră și fără să o cunoaștem, știm sau primim diverse informații despre ea, cum ar fi: sexul, vârsta, statutul social, activitatea întreprinsă.

Tot cu ajutorul vederii putem înainta și către percepție: „văd” mânia, neîncrederea, durerea, elasticitatea, duritatea, greutatea. Aici mai putem adăuga și subiectivitatea cu care artistul vede realitatea pe care o preia și o interpretează într-o modalitate proprie, specifică și unică. Universul imaginar al artistului dă particularitate operei sale (ținând seama totuși de mijloacele, căile, procedeele prin care se poate manifesta în funcție de contextul istoric, social, politic, religios etc.). Esențial pentru noi este că putem pătrunde cu vederea dincolo de granița senzorială. Amplitudinea trăirilor crește pe măsură ce facem apel la celelalte simțuri.

Auzul – Urechea este un organ complex, care, pe lângă detectarea sunetelor, joacă un rol important în echilibru și postură. Oamenii pot detecta până la patru sute de mii de sunete diferite, noi raportându-ne variat la sunete înalte, intense ori cu timbru diferit (de menționat că

atât auzul, cât și văzul au proprietatea parcurgerii distanțelor). Diferența între sunete muzicale și zgomote constă în periodicitatea și regularitatea cu care se repetă undele sonore (zgomotele au vibrații neperiodice).

Importantă este și viteza de propagare; sunetele produse de coardele vocale au o viteză de 340 m/sec. În apă, sunetul se deplasează de cinci ori mai repede, iar în sticlă de trei ori mai repede decât în apă, viteza acestuia mărindu-se odată cu creșterea densității mediului. Dincolo de proprietățile fizice, este bine să amintim că și în cazul auzului răspundem conform clișeelor preexistente, reacționând în consecință la auzul unei poezii, sirene, al unui țipăt, cântec de joc sau imn. În viața cotidiană, toți stimulii externi au un rol determinant în crearea dispoziției omului. Dacă în clișeul zilnic societatea nu ne ferește de disconfortul zgomotelor, actul artistic îl poți alege în mod liber și subiectiv.

Simțul tactil – Pipăitul furnizează creierului informații despre mediul din jurul corpului. Sensorii tactili sunt împrăștiați pe toată suprafața trupului, ei detectând căldura, frigul, presiunea, vibrațiile, duritatea, asprimea, netezirea, durerea, plăcerea etc. Degetele și buzele sunt cele mai sensibile la atingere, deoarece au cei mai mulți senzori tactili.

Senzațiile olfactive – Oamenii pot detecta peste zece mii de mirosuri diferite. Această capacitate permite atât aprecierea alimentelor, cât și evitarea substanțelor periculoase. Mirosul și gustul sunt simțuri legate, ambele detectând substanțele chimice din mediu, ambele permițând oamenilor să recunoască o gamă largă de arome. Mirosul domină gustul.

Gustul – Mugurii gustativi de pe limbă disting în general patru senzații: dulce, sărat, acru, amar. Mai putem detecta cald, rece și durere pentru alimentele picante. Nivelul sensibilității gustative variază la diverse persoane sau chiar la aceeași persoană, în funcție de starea ei fiziologică.

Gustul estetic – Simțim gustul ca pe o reacție semireflexă, exprimând plăcerea sau neplăcerea. Când vorbim de gustul estetic, nu ne mai

referim la acele senzații receptate de organism cu ajutorul papilelor gustative, ci la capacitatea de a înțelege frumosul și de a-l aprecia.

Gustul estetic presupune încredere în simțurile cultivate, capacitatea de a formula argumente și de a emite judecăți de valoare. „(...) gustul denumește o facultate eminentă relativă și schimbătoare, ca de pildă atunci când vorbesc despre gustul antic și modern, despre gustul italianesc sau francez, despre gustul popular sau aristocratic sau despre gustul copiilor și al adulților, (...) însă gustul denumește o facultate neschimbătoare, orientată după criterii fixe, care ne permit a distinge în chip absolut între *bunul* și *prostul* gust.”⁴ Gustul nu poate fi impus, având un caracter individual, dar poate fi influențat odată cu dezvoltarea simțurilor umane, capacitându-le (o ureche muzicală, un ochi format care să poată percepe armonia formei, echilibrul compoziției etc.) prin însușirea datelor istorice, prin contactul direct cu opera de artă sau cunoașterea limbajelor specifice diferitelor ramuri artistice. Această judecată de valoare, adică însușirea unei educații estetice, nu se referă numai la receptorul său – consumatorul de artă, ci și la artist care, pe lângă abilitățile native pe care le deține, are nevoie de lucru pentru a-și putea stabili o punte de comunicare între el și cel care îi receptează opera. Obiectivitatea valorii estetice obligă publicul să țină cont de structura reală a operei de artă, de elementele care îi asigură perenitatea, neexcluzând contextul socio-cultural în care se formează sau în care formulează actul artistic. Chiar dacă gustul este eminent subiectiv, acesta nu poate fi conceput fără a se ține cont de câțiva factori, precum stadiul de dezvoltare culturală și educația estetică individuală ori dezvoltarea socio-culturală a mediului, grupului sau clasei din care face parte receptorul (publicul, criticul). În general, gustul este influențat de tendințele sau curente ale unei epoci, care de altfel au numeroase trăsături comune. Observăm deci că nu putem fixa norme ale gustului, deoarece acesta se bazează mai mult pe o stare nativă de rațiune, având capacitatea de a o cizela.

⁴ Tudor Vianu, „Estetica”, Editura Orizonturi, București, 2010, pp. 341, 342.

„Baumgarten înțelege estetica drept știință a cunoașterii prin simțuri. Această cunoaștere, indicată prin termenul derivat de la grecescul *aisthesis* – sensibilitate, simțire –, nu poate fi concepută însă doar într-un sens unilateral, obiectivul dezvăluindu-și proprietățile de care dispune, iar subiectul însușindu-și, prin intermediul simțurilor, informația la care a avut acces”⁵.

1.1.5. Cu ce efecte

Reacție = trăire

Contactul cu opera de artă declanșează în ființa umană trăiri interioare complexe, care pun în mișcare forțe și energii psihice, în principal pe cele afective, reușind să inducă stări precum încordare, destindere, meditație, euforie, eliberare, actul artistic fiind nu doar văzut, ci și resimțit. Arta are capacitatea de a determina reacții, atrăgând într-un mod deosebit atenția. Un rol important în formarea judecății de valoare îl are emoția estetică.

Emoția, adică procesul afectiv cu durată relativ scurtă, se manifestă spontan, exploziv, câteodată având chiar și forme violente: spaimă, mânie, bucurie. Emoția este trăită individual, afectând funcționarea diverselor sisteme ale organismului uman. Aceasta este vizibilă în primul rând datorită mimicii, astfel evidențiem plăcerea, neplăcerea, atenția, respingerea, râsul, plânsul, disprețul, concentrarea. Aceste stări pot fi observate într-un mod mult mai expresiv pe chipul copiilor în comparație cu adulții. Râsul ori plânsul pot fi inhibitate de adulți în anumite conjuncturi sociale cu etichetă de conduită.

Emoția directă poate fi surprinsă atunci când participăm la desfășurarea unui eveniment:

- Spectacolul întrecerilor sportive;
- „Spectacolele” luptelor cu gladiatori (unde miza era capitală);
- „Spectacolele” execuțiilor publice;

⁵ Gheorghe Achiței, „Frumosul dincolo de artă”, Editura Meridiane, București, 1988, p. 24.

- Revoltele populare;
- Ritualul religios sau popular;
- Interacțiunea public-actor.

Aici surprindem trăirea psihologică individuală, intensă, nealterată, adică evenimentul este simțit în mod direct, fără interpretarea artistului după coordonate proprii.

Emoția indirectă – evenimentele sociale (sau de orice altă natură) pot deveni subiecte ale artiștilor și, odată cu realizarea actului artistic, să producă în noi acea trăire psihologică pe care o numim *emoție estetică indirectă*. O imagine pe care o vedem nu o înțelegem întotdeauna complet, însă aceasta ne influențează modul de a gândi sau de a reacționa chiar și atunci când nu suntem conștienți de acest lucru. Ca individ pot fi în postura de artist, receptor (public) sau critic. Când ne aflăm în ipostaza de critici, prezența analizei atenuază parțial capacitatea noastră de a avea ori de a exterioriza emoții. Chiar cunoscând aceste coordonate, „criticul” poate formula judecăți de valoare, influențat de emoția trăită individual. Complexitatea analizei puterii de exteriorizare crește pe măsură ce adăugăm noi factori.

Mijloacele de manifestare sunt vizibile în proporții diferite, în funcție de:

- Sex (femeile sunt mai abile în redarea expresivă a anumitor stări emoționale decât bărbații);
- Apartenența culturală (intervine semnificativ în redarea unor modele de expresie cu specific istorico-social, regional, ca efect al învățării sau recunoașterii unor sentimente și atitudini umane);
- Vârsta (intervine din perspectiva acumulării în timp a experienței de exprimare adecvate și sugestive);
- Măsura expresivității actului artistic este dată și de puterea acestuia de comunicare, dat fiind faptul că ideea parcurge un traseu până la concretizarea ei fizică.

„Întrucât artistul trebuie să înfățișeze propria sa lume, societatea în care trăiește și locul său în univers, așa cum le vede, opera lui devine

o oglindire a epocii respective dintr-un punct de vedere individual.”⁶ Prin acțiunile lor, artiștii pot produce schimbări relativ spontane și inconștiente asupra oamenilor, prin crearea unui ambient cultural ori a unor situații ieșite din cotidian. Lucrarea de artă este o sinteză care cuprinde, pe de o parte reflexele lumii obiective, pe de altă parte, subiectivitatea creatorului care este încorporată în actul artistic, produs care are rezonanță în conștiința publicului.

„Atitudinea estetică este o specie a atitudinii umane în genere, văzută ca un complex mental de credințe, valori și dispoziții prezente în orice act comportamental, complex pus în corelație cu obiectele și faptele ce posedă o anumită încărcătură emoțională (artistică) și care sunt trăite într-o experiență personală și individuală.”⁷

1.2. Estetica; definiții și teorii

Tot ceea ce citim și analizăm în direcția esteticii ne conduce pe un drum care devine din ce în ce mai generos și atractiv. Omul, arta și creația lui Dumnezeu sunt împletite prin mijloace care nu țin de un factor neapărat rațional, dar la care căutăm explicații raționale. „(...) estetica însăși este o întreprindere filosofică paradoxală din cel puțin două motive. În primul rând pentru că își *propune* să vorbească despre ceea ce nu se poate vorbi: stări lăuntrice și emoții artistice și neartistice, strict personale, inexplicabile. Estetica *dorește*, așadar, să facă explicabil inexplicabilul (...). În al doilea rând, paradoxul esteticii provine din faptul că, deseori, pretinde să-i fie luate în seamă recomandările adresate artiștilor creatori. Or, artistul, se știe, dorește să-și afirme propria sa unicitate, nu să aplice reguli exterioare propriului demers creativ.”⁸

⁶ William Fleming, „Arte și idei, Volumul 1”, Editura Meridiane, București, 1983, p. 22.

⁷ Constantin Aslam, „Paradigme în istoria esteticii filosofice. Din Antichitate până în Renaștere”, Institutul European, Iași, 2013, p. 16.

⁸ Constantin Aslam, „Paradigme în istoria esteticii filosofice. Din Antichitate până în Renaștere”, Institutul European, Iași, 2013, p. 9.